

Міністерство освіти і науки України

Модельна навчальна програма
«Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)»
для закладів загальної середньої освіти

(автори Сергієнко В.С., Савко О.В.)

«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11 травня 2026 року № 761)

Вступна частина

Модельна навчальна програма «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи» (далі - програма) розроблена відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 (далі - Державний стандарт), та забезпечує інтегровану реалізацію змісту історичної та громадянської освітніх галузей в адаптаційному циклі. Програма визначає послідовність досягнення обов'язкових результатів навчання учнів і учениць 5-6 класів, сформульованих у Державному стандарті.

Авторська концепція програми ґрунтується на людиноцентричному та критичному підходах, які передбачають вивчення історичного й громадянського змісту через оповіді, приклади та життєві ситуації, що розкривають суспільні процеси із врахуванням досвіду конкретних осіб і спільнот. Такий підхід забезпечує послідовне розгортання змісту від особистісно значущих для учнівства тем до ширших історичних і громадянських явищ, сприяє формуванню історичної свідомості, розвитку критичного, системного мислення й усвідомлення власної ролі в житті громади та держави. Подання навчального матеріалу через приклади дозволяє інтегрувати історичні знання з громадянськими компетентностями, демонструючи вплив цінностей, норм і рішень людей на хід історичних процесів та розвиток суспільства.

Метою програми є формування історичної свідомості, громадянської компетентності та культури взаємодії, а також розвиток умінь встановлювати зв'язки між подіями минулого й сучасністю, орієнтуватися в часі та просторі, критично працювати з інформацією, розуміти принципи співжиття людей і значення демократичних цінностей. Зміст програми спрямовано на формування в учнівства здатності співвідносити себе з різними спільнотами — родиною, класом, школою, громадою, державою та усвідомлювати основи відповідальної поведінки, участі та взаємоповаги в різних соціальних ситуаціях.

Для досягнення цієї мети визначено завдання, що ґрунтуються на ціннісних орієнтирах:

1. Формувати хронологічні та просторові знання: навчити орієнтуватися в історичному часі та просторі (хронологія, картографія).
2. Розвивати навички роботи з джерелами: навчити критично аналізувати та інтерпретувати різні види історичних джерел (речові, писемні, візуальні), розрізняти факт і судження.

3. Сприяти осмисленню історії: сформувати розуміння тяглості історичного процесу, його причинно-наслідкових зв'язків, а також зв'язку минулого із сучасністю.

4. Виховувати громадянські цінності: закріпити ключові громадянські поняття (права, свобода, рівність, відповідальність, демократія) та сприяти формуванню поваги до людської гідності та різноманіття.

Очікувані результати навчання, покладені в основу програми, охоплюють розвиток історико-хронологічного мислення (вміння визначати послідовність подій, орієнтуватися у хронологічних проміжках), геопросторового мислення (читання мап, розуміння взаємозв'язку людини й середовища), критичного мислення (робота з джерелами, аналіз інформації, розрізнення фактів і суджень), системного мислення (усвідомлення / встановлення причинно-наслідкових зв'язків), а також соціальної та громадянської компетентності (розуміння прав і відповідальності, правил, взаємодії у спільноті, проявів участі). Очікувані результати навчання визначено з урахуванням вікових можливостей учнів та учениць 5-6 класів, наступності змісту та вимог до оцінювання в адаптаційному циклі.

Програма реалізує діяльнісний підхід, відповідно до якого освітній процес будується на основі активного залучення учнівства до роботи з різними видами інформації, виконання практичних і творчих завдань, аналізу навчальних ситуацій, участі в обговореннях, міні-дослідженнях і проєктах. Передбачено використання адаптованих історичних джерел, візуальних матеріалів, фото- та відео-фрагментів, мап, схем, локальних і музейних ресурсів, що сприяє розвитку різних видів мислення та дозволяє застосовувати набуті знання у конкретних навчальних ситуаціях. Практична діяльність передбачає складання простих хронологічних ліній, роботу з мапами, укладання візуальних історій і тематичних колекцій, участь у дискусіях, моделювання ситуацій, виконання короткострокових дослідницьких завдань та створення проєктних та інших інтелектуальних продуктів, відповідних віку учнівства.

Структура програми за розділами:

Для 5 класу

Вступ. Знайомство з історією.

Розділ I. Світ міфів і легенд.

Розділ II. Витоки цивілізацій.

Розділ III. Я і суспільство.

Для 6 класу

Розділ IV. Світ у русі. Занепад імперій та формування нових спільнот.

Розділ V. Козацька доба та боротьба за свободу.

Розділ VI. Світ змінюється.

Розділ VII. Мій громадянський вибір.

Зміст програми у 5 класі спрямований на формування початкових уявлень про історію як спосіб пізнання минулого, про взаємозв'язок людини, родини й громади в історичному розвитку та про роль правил і норм у спільному житті людей. Матеріал подається через знайомі для учнівства контексти: родину, школу, близьке соціальне оточення, місцеву громаду, культурні традиції. Учні та учениці знайомляться з міфологічними та легендарними поясненнями світу, розрізняють вигадки й історичні відомості, засвоюють базові поняття про час і простір, опановують навички аналізу джерел і візуальних матеріалів. Розгляд витоків цивілізацій забезпечує уявлення про ранні форми спільнот, умови життя людей, появу міст, держав і писемності та дає змогу пов'язати історичний матеріал із поняттями правил, відповідальності, взаємодопомоги й організованості.

У 6 класі розширюється просторово-часовий горизонт пізнання: учні та учениці переходять до опрацювання тем, пов'язаних із розвитком давніх і середньовічних суспільств, формуванням і занепадом великих державних утворень, опанування принципів економічних, політичних та культурних змін. Окрему увагу приділено історії України, зокрема козацькій добі, розвитку самоврядування, традиціям військової та громадської організації, що сприяє формуванню первинних уявлень про історичний шлях українського народу, боротьбу за свободу й збереження ідентичності. Розгляд тем, пов'язаних із технічним прогресом, культурними контактами, міграціями, розвитком засобів комунікації, сприяє розумінню того, як зміни впливають на суспільне життя та повсякденність людей. Розділ, присвячений громадянському вибору, узагальнює матеріал двох років і спрямований на усвідомлення учнівством власної участі в житті спільноти та значення демократичних цінностей.

Програма враховує необхідність формування в учнівства ключових компетентностей, визначених Державним стандартом, зокрема спроможності навчатися впродовж життя, ініціативності, уміння працювати в команді, використовувати цифрові засоби, здійснювати самооцінювання та рефлексію. Освітній процес передбачає створення безпечного та доброзичливого освітнього середовища, заснованого на повазі до гідності кожного учня та кожної

учениці, недискримінації, співпраці та взаємній підтримці, що є необхідною передумовою реалізації громадянськознавчих результатів навчання.

Компетентнісний потенціал програми забезпечує можливість застосовувати здобуті знання для розуміння подій сучасності, аналізу поведінкових ситуацій у шкільному й позашкільному середовищі, вироблення відповідальних рішень та розвитку навичок конструктивної взаємодії. Важливою складовою є розвиток критичного мислення, що охоплює здатність аналізувати інформацію, виявляти неповноту чи упередженість джерел, розуміти різницю між фактами й оцінками, оцінювати достовірність відомостей та робити обґрунтовані висновки. Ці вміння є ключовими для життя в інформаційному суспільстві та забезпечують основу для подальшого вивчення історії й громадянської освіти у 7-9 класах.

Модельна навчальна програма розроблена з урахуванням гранично допустимого навантаження та передбачає гнучкий графік викладання: до 2 годин на тиждень для учнів 5-х класів та до 3 годин на тиждень для 6-х класів.

Програма передбачає використання академічної свободи педагогів у доборі матеріалів, методів і видів діяльності, які відповідають віковим особливостям та інтересам учнівства. Допускається адаптація змісту з урахуванням локального контексту, можливість використання краєзнавчих ресурсів, музейної педагогіки та партнерства з місцевою громадою. Учитель / учителька має можливість розширювати або конкретизувати приклади, добирати додаткові джерела й матеріали, що сприятимуть досягненню визначених очікуваних результатів навчання та підсилюватимуть практичний і громадянський компоненти змісту.

Особливості організації освітнього процесу:

- 1) Акцент зміщується з теоретичного засвоєння інформації на активне, практичне, виконання навчальних завдань, що вимагають застосування знань і умінь.
- 2) Використовуються групова та парна робота, дискусії, дебати, рольові та дидактичні ігри.
- 3) Запровадження творчо-практичних завдань та міні-проектів, що сприяють розвитку самостійності та співпраці.
- 4) Обов'язкова робота з артефактами, музейними об'єктами (віртуально), писемними та візуальними джерелами (зокрема, використання фрагментів і свідчень для "оживлення" історії).

Інтегрований курс «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти» забезпечує цілісне розуміння учнівством взаємозв'язку людини, суспільства та історії, формує здатність аналізувати зміни, поважати

різноманіття, усвідомлювати значення правил, прав і відповідальності, а також сприяє становленню свідомих і активних громадян, здатних орієнтуватися у сучасному світі та брати участь у його розвитку. Програма створює фундамент для подальшого систематичного вивчення історії України, всесвітньої історії та громадянської освіти у 7-9 класах, забезпечуючи наступність змісту й розвиток ключових компетентностей, визначених Державним стандартом.

У межах реалізації інтегрованого курсу важливо забезпечити наявність ціннісного змісту в навчальному матеріалі та й методичні механізми його практичного розгортання на уроці. Програма орієнтує вчительство на розв'язання ключового дидактичного завдання — забезпечити відповідь на питання «як?» саме на рівні навчальної діяльності: як фактичний або сюжетний матеріал уроку може бути використаний для створення педагогічної ситуації, у якій учні та учениці здійснюють особистісно значущий ціннісний вибір, приймають рішення, аргументують його, усвідомлюють можливі наслідки та беруть відповідальність за обрану позицію.

Орієнтовні / конкретні ресурси для досягнення мети інтегрованого курсу:

Для досягнення мети інтегрованого курсу педагоги можуть використовувати широкий спектр ресурсів, які забезпечують реалізацію її мети та завдань і можуть бути використані педагогом у процесі організації освітньої діяльності. До ресурсів включено: онлайн-платформи та цифрові інструменти (зокрема освітні відеосервіси, інтерактивні хронологічні конструктори, платформи для створення інфографіки та організаційних дискусій), вітчизняні та зарубіжні електронні бібліотеки й енциклопедичні ресурси, можливості музейної педагогіки — як у фізичному, так і у віртуальному форматах, а також аудіозалежні матеріали документального та освітнього характеру. Наведений перелік не є вичерпним: педагог має право й заохочується до самостійного використання ресурсів, що відповідають конкретному локальному контексту, матеріально-технічними можливостями закладу освіти та пізнавальним потребам учнівства. Принциповою умовою є відповідність ресурсу віковим особливостям учнів та учнів 5–6 класів, його достовірність, методична доцільність і можливість застосування в активних формах навчальної діяльності.

Системи оцінювання та інструментарій до них:

Програма передбачає використання різних систем оцінювання, що в сукупності забезпечує комплексне відстеження розвитку компетентності учнів та відводиться діяльному й компетентнісному підходам, реалізованим

у змісті курсу. Формувальне оцінювання є пріоритетним і систематично створюється в процесі навчальної діяльності через спостереження, зворотний зв'язок, рефлексивні вправи та інструменти швидкої самодіагностики. Підсумкове (тематичне) оцінювання після завершення кожного розділу та може бути реалізовано у формі тематичного тесту, письмового есе, практичної роботи з джерелом або картою, а також захисту проєктного продукту. До інструментарію оцінювання, запропонованого в програмі, належать: рубрики для оцінювання проєктних і творчих робіт, картки аналізу джерел, аркуші самооцінювання та взаємооцінювання учнівства, чеклисти участі в дискусії та груповій роботі, інструменти швидкого зворотного зв'язку («Вхідний / вихідний рейтинг», «Світлофор», «Зірка та побажання»). Наведений інструментарій є орієнтовним: педагог може адаптувати його відповідно до особливостей конкретної навчальної ситуації, зберігаючи загальний принцип — оцінювання має бути прозорим, підтримувальним і спрямованим на розвиток, а не лише на фіксацію результату.

Реалізація ціннісного компонента не зводиться до декларування виховного потенціалу текстів, подій чи історичних фактів, а передбачає виокремлення й застосування таких методичних прийомів, які безпосередньо створюють умови для розвитку ціннісно-етичної рефлексії учнівства. До таких прийомів належать постановка навчальних дилем, аналіз мотивів учасників подій, моделювання альтернатив поведінки, рефлексія над наслідками ухвалених рішень, робота з позиціями та ставленнями, а також організація діалогу, у якому учні та учениці можуть зіставити власні переконання з іншими позиціями.

Завдяки таким методичним підходам учні та учениці мають можливість досягнути ціннісний зміст навчального матеріалу не тільки на рівні констатації, а й через особисте залучення до процесу морального осмислення подій, явищ і дій людей. Це забезпечує формування індивідуальної ціннісно-етичної моделі поведінки, сприяє становленню відповідального громадянина та підтримує розвиток здатності діяти відповідно до цінностей демократичного суспільства.

Основна частина

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст інтегрованого курсу	Пропоновані види навчальної діяльності
5 КЛАС		
Вступ. Знайомство з історією		
Учень/учениця: пояснює різницю між одиницями вимірювання історичного часу і співвідносить їх (рік — століття — тисячоліття) [6 ГІО 1.1.1-1] розрізняє системи літочислення, пояснює їх на прикладах [6 ГІО 1.1.1-2] розташовує події у хронологічній послідовності, укладає хронологічну таблицю [6 ГІО 1.1.2-1]	Історія як велика книга. Як її читати та розуміти? Історія як наука про людину і зміни в часі. Як народжується історичне знання: факти, джерела, пояснення. Як історик читає світ: пошук, тлумачення, сумніви. Доісторична епоха — преісторія. Як речові джерела стають свідками минулого. Доісторична епоха та її межі. Речові джерела як головне свідчення життя первісних людей. Печерне мистецтво Як історики відтворюють минуле без писемних свідчень. Початки людського життя на території України. Археологічні	Бесіда з проблемними запитаннями про предмет історії та її відмінність від природничих наук. Вправа на розрізнення факту, судження та оцінки на коротких прикладах. Рефлексивне формулювання запитань до минулого. Робота з прикладами “джерело і висновок” у парі або групі. Заповнення спрощеної картки аналізу джерела (хто, коли, навіщо). Формулювання короткого пояснення на основі одного або двох матеріалів. Класифікація джерел (речові, писемні, усні, візуальні) на

установлює послідовність історичних подій за допомогою лінії часу [6 ГІО 1.1.2-2] виокремлює основні елементи карти та пояснює їх значення [6 ГІО 2.1.1-1] співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо) [6 ГІО 2.1.1-3] розрізняє відносно сталі та змінні об'єкти карти [6 ГІО 2.1.1-4] розрізняє тексти соціального та історичного змісту [6 ГІО 3.2.1-1] виокремлює основне і другорядне в тексті [6 ГІО 3.2.1-2] пояснює і доцільно застосовує терміни, поняття, які вжито в	пам'ятки як свідчення перших мешканців України Що розповідають знахідки про життя, працю та вірування первісних людей. Україна в системі світової праісторії. Голос давнини: як народилася усна традиція. Як усна традиція зберігала пам'ять про минуле. Міфи про створення світу і людей у різних народів. Герої міфів і моральні цінності спільноти. Міфи як історичні джерела: зерна реальних подій і пам'яті. Легенда як продовження усної традиції. Створення власної історії. Ознаки легенди як усної оповіді про минуле. Як події, місця й люди стають основою легенди. Створення власної сюжетної легенди про подію, місце чи героя. Усна презентація або запис легенди як тексту пам'яті. Поява письма — новий спосіб фіксації пам'яті. Виникнення письма та його роль у розвитку	навчальних прикладах. Вправа на критичні запитання до джерела (що сказано, чого немає, чи можна довіряти). Обговорення множинності інтерпретацій і ролі дослідника. Визначення ознак доісторичної епохи та її меж у доступній формі. Аналіз ілюстрацій археологічних знахідок із припущеннями про призначення. Узагальнення, що речові джерела можуть розповісти про життя первісних людей. Спостереження й опис прикладів печерного мистецтва з обговоренням значень. Вправа на розмежування спостереження і припущення під час аналізу джерела. Ознайомлення з підходами наук, що допомагають вивчати давнину, на оглядовому рівні. Робота з картою та локалізація ключових археологічних пам'яток. Складання короткого опису
--	--	---

запропонованих джерелах [6 ГІО 3.2.1-3] формулює питання різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел [6 ГІО 3.2.1-4] визначає риси/ ознаки артефакту (музейного об'єкта), писемного та візуального джерела [6 ГІО 3.2.2-1] визначає тему і походження запропонованого джерела історичної та суспільної інформації [6 ГІО 3.2.2-2] формулює запитання щодо достовірності інформації з різних джерел [6 ГІО 3.3.1-1] застосовує критерії визначення достовірності інформації (з допомогою вчителя) [6 ГІО 3.3.1-2]	цивілізації. Перші системи письма у світі: як людство навчилося «говорити знаками». Письмо і пам'ять: чому люди почали записувати історію. Який народ подарував світові писемність? Фінікійці — народ мореплавців і торговців. Фінікійська абетка — шлях від знаків до літер. Як письмо поширювалося світом через торгівлю і спілкування. Письмо як «мова цивілізації». Як люди навчилися вимірювати час. Як історики будують «лінію часу». Що таке історична хронологія. Як історик упорядковує події. Як дати допомагають «читати» історію. Простір в історії. Як читати карту минулого. Карта як спосіб бачення минулого. Простір як складова історичної події. Зміни у просторі як відображення часу. Автори історичних текстів. Історія як інтерпретація.	пам'ятки або знахідки за навчальним матеріалом. Формулювання висновків про працю, побут і вірування на основі знахідок. Читання або слухання зразків усної традиції з обговоренням змісту. Порівняння міфу, легенди й казки за основними ознаками. Створення та презентація короткої власної легенди. Огляд перших систем письма на основі візуальних прикладів. Обговорення причин появи письма та змін у передаванні знань. Невелика навчальна вправа з умовними знаками або символами. Робота з картою Середземномор'я в контексті торгівлі й контактів. Порівняння абетки з давнішими системами письма на рівні доступних ознак. Узагальнення шляхів поширення письма між народами.
---	--	---

визначає ознаки, що пов'язують документи, артефакти та ілюстративний матеріал з історичним періодом (в межах теми) [6 ГІО 3.3.2-1] добирає приклади, які розкривають поняття/ терміни, що використовуються в межах теми [6 ГІО 4.1.1-1] використовує в поясненнях інформацію з різних джерел [6 ГІО 4.1.1-2] визнає відповідальність за свою поведінку, якщо вона призводить до порушення гідності інших людей чи до неможливості реалізації їх прав [6 ГІО 5.2.2-3] наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2]	Автор і його погляд. Факт, судження, оцінка. Критичне читання джерел. (Як ставити запитання до тексту: що сказано, чого немає, кому вигідно, звідки це відомо. Багато голосів історії. Як працює історик. Як перевірити достовірність. Як створюється історичний розповідний текст. Моє відкриття минулого. Вчимося формулювати пояснення історичного явища на основі кількох типів джерел.	Тренувальні вправи з поняттями рік, століття, до нашої ери, наша ера. Побудова простої лінії часу з упорядкуванням подій. Завдання на визначення послідовності, тривалості та одночасності подій. Практикум читання карти (умовні позначення, напрямки, межі, центри). Порівняння карт різних часів для виявлення змін територій і назв. Створення простої тематичної схеми або карти за навчальним матеріалом. Робота з коротким історичним текстом із визначенням автора, мети та контексту. Вправа на відокремлення факту від оцінних суджень у висловлюваннях. Обговорення співіснування різних версій подій. Практична робота з кількома джерелами різних типів у групі. Зіставлення даних і формулювання
---	--	--

визнає успіхи та досягнення інших осіб [6 ГІО 6.2.2-5]		короткого обґрунтованого висновку. Взаємооцінювання за простими критеріями опори на докази та логіки. Навчальне міні-дослідження на основі добірки матеріалів. Створення підсумкового продукту на вибір (короткий текст, постер, усна розповідь). Презентація результатів і коротка рефлексія.
---	--	--

Розділ І. Світ міфів і легенд

Учень/учениця: встановлює одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх віддаленість одних від одних (у межах теми, з допомогою вчителя) [6 ГІО 1.1.3-1]	Навіщо люди придумали міфи. Чому люди почали вигадувати історії про світ? Що люди намагались пояснити? Які питання міфів залишаються актуальними сьогодні? Боги Олімпу: як греки пояснювали світ. Хто жив на Олімпі? Що символізує кожен бог? Які людські риси сховані в образах богів? Герої міфів та їх суперсили (на	Введення поняття міфу як давнього способу пояснювати світ і людське життя. Обговорення, навіщо людям були потрібні міфи і які питання вони допомагали осмислювати. Формулювання кількох запитань, на які міфи намагалися дати відповіді. Розгляд того, що боги й герої у міфах уособлюють природні сили, людські риси та цінності спільноти.
--	---	--

наводить приклади історичних пам'яток та інших проявів присутності минулого в сьогоденні (топоніміка, лексика, фольклор, соціальні практики тощо) [6 ГІО 1.2.2-1] формулює запитання щодо можливого впливу тих чи інших подій на життя суспільства, окремих груп людей [6 ГІО 1.3.2-1] пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їх життя, станом суспільства [6 ГІО 1.3.2-2] виокремлює основні елементи карти та пояснює їх значення [6 ГІО 2.1.1-1]	прикладі подвигів Геракла). Які випробування проходив Геракл? Що означає сила фізична чи моральна? Чому вчить подвиг? Типологія героя, що допомагає людям. Прометей і вогонь людяності. Чому Прометей подарував людям вогонь? У чому його провина і в чому подвиг? Чому людина не може жити без світла знань? Міфи народів світу. Чим схожі і чим різняться уявлення про створення світу? Як різні народи пояснювали природу? Що в усіх міфах є спільного? Герої і цінності спільноти. Яких героїв шанували люди? Які риси вважали найвищими? Як суспільство створює свої ідеали? Слов'янський пантеон. Хто такі Перун, Велес, Мокоша? Як слов'яни пояснювали зміну пір року? Який зв'язок між природою й вірою? Легенди про заснування міст. Як народжуються легенди про початок	Робота з картками персонажів міфів із визначенням того, що вони символізують. Обговорення моральних ідей міфів та прикладів вибору, покарання і винагороди. Порівняння міфів різних народів за ключовими темами та образами. Виявлення спільних мотивів і відмінностей у поясненні світу та природи. Наведення прикладу, як міф пояснює природне явище або правило поведінки. Ознайомлення з легендами й переказами, пов'язаними з місцями та пам'яттю спільноти. Робота з картою для пошуку місць, про які існують легенди, та обговорення їхнього значення для громади. Створення короткої легенди або сучасної історії про героя з презентацією. Ознайомлення з тим, як історик працює з міфами як джерелами культури. Пошук можливих “зерен
---	---	---

зіставляє картографічну інформацію різних історичних періодів [6 ГІО 2.1.1-2] співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо) [6 ГІО 2.1.1-3] визначає орієнтацію об'єктів відносно сторін світу, суб'єкта спостереження [6 ГІО 2.1.2-1] визначає на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій [6 ГІО 2.1.2-2] позначає розміщення об'єктів на карті, прокладає уявні маршрути, визначає відстані [6 ГІО 2.1.2-3]	міста? Що символізує Кий, Щек, Хорив і Либідь? Чому місто — це більше, ніж будівлі? Правила і справедливість у міфах. Як боги карали і нагороджували людей? Що таке справедливість у міфах? Чи завжди покарання - це зло? Герой учора і герой сьогодні. Чим схожі герої міфів і сучасні захисники, волонтери? Чи легко бути героєм сьогодні? Суд героїв. Зевс чи Осіріс? Хто вирішує, що є правильним? Як судили героїв у міфах? Чи можна бути винним, роблячи добро? Міф і закон: що сильніше — страх чи совість. Чому люди почали писати правила? Що керує поведінкою — страх покарання чи внутрішній голос? Як би ти вирішив(ла) справу героя? Міф як джерело історії. Які події можуть ховатись за міфом? Як історик відрізняє вигадку від факту? Чому важливо слухати	реальності” в оповідях і визначення того, що можна перевіряти. Підсумкова рефлексія про те, що міфи розповідають про людей, їхні цінності та уявлення про світ.
---	---	--

виокремлює основне і другорядне в тексті [6 ГІО 3.2.1-2] пояснює і доцільно застосовує терміни, поняття, які вжито в запропонованих джерелах [6 ГІО 3.2.1-3] формулює питання різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел [6 ГІО 3.2.1-4] визначає тему і походження запропонованого джерела історичної та суспільної інформації [6 ГІО 3.2.2-2] формулює запитання щодо достовірності інформації з різних джерел [6 ГІО 3.3.1-1] застосовує критерії визначення достовірності інформації (з допомогою вчителя) [6 ГІО 3.3.1-2]	навіть вигадану історію? Туристичний путівник міфів. Які місця на карті зберігають легенди? Як міфи впливають на сучасні пам'ятки? Як створити власний маршрут пам'яті? Порівняльна карта міфів. Де народжувалися найвідоміші міфи? Які сюжети подорожують між народами? Як побудувати карту міфологічних сюжетів світу? Ментальна карта якостей героя. Які якості роблять людину героєм? Чи може герой помилятися? Які риси важливіші сьогодні? Створення коміксу за міфом. Як передати головну ідею через малюнок? Що показати у діалозі героїв? Як поєднати емоцію і зміст? Моя легенда про сучасного героя. Про кого ти хотів(ла) б скласти легенду? Що у його/її вчинку особливе? Як створити історію, у якій герой поруч із нами? Чи потрібні нам герої? Чому люди шукають приклади для наслідування? Чи може кожен бути	
--	---	--

використовує в поясненнях інформацію з різних джерел [6 ГІО 4.1.1-2] формулює висновок, судження на основі наведених фактів [6 ГІО 4.1.2-2] визначає значущість історичної та сучасної події для людини і суспільства [6 ГІО 4.3.1-1] описує соціокультурні практики різних спільнот, порівнює їх з іншими [6 ГІО 5.1.2-2] визнає відповідальність за свою поведінку, якщо вона призводить до порушення гідності інших людей чи до неможливості реалізації їх прав [6 ГІО 5.2.2-3]	героєм? Чи небезпечно ідеалізувати? Міф як дзеркало світогляду людини. Що міфи розповіли нам про людей? Як змінився мій погляд на героїв? Що залишилося актуальним у цих стародавніх історіях?	
---	--	--

наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2] наводить приклади етнічного, релігійного, культурного та іншого розмаїття в Україні та світі в минулому і сьогоденні [6 ГІО 5.3.1-1] зіставляє культури, їх цінності, традиції, спосіб життя [6 ГІО 5.3.1-3] висловлює власне судження про культурне розмаїття та його цінність для суспільства [6 ГІО 5.3.1-4] взаємодіє з людьми з відмінними ідеями та цінностями [6 ГІО 5.3.1-5] визнає успіхи та досягнення інших осіб [6 ГІО 6.2.2-5]		
Розділ II. Витоки цивілізацій		
Учень/учениця:	Життя на берегах Нілу. Чому люди обрали річку місцем життя?	Взаємозв'язок природи й цивілізації

виявляє і розрізняє з допомогою вчителя причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів [6 ГІО 1.2.1-1] описує перебіг історичних подій та визначає тяглість в історичному процесі [6 ГІО 1.2.1-2] розрізняє природні, економічні, політичні, соціальні, технологічні та культурні зміни та наводить приклади впливу цих змін на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому [6 ГІО 1.3.1-1] формулює запитання щодо можливого впливу тих чи інших подій на життя суспільства, окремих груп людей [6 ГІО 1.3.2-1] виявляє чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій	Як Ніл годував і об'єднував людей? Що означає вислів «Дар Нілу»? Піраміди та фараони. Навіщо люди будували піраміди? Як організовували спільну працю? Що символізує фараон для єгиптян? Єгипетські писарі і мова знаків. Як виглядало письмо єгиптян? Чому писарів вважали елітою? Як знання допомагає зберігати владу? Месопотамія: країна між двома ріками. Як життя між Тигром і Євфратом вплинуло на розвиток міст? Які винаходи зробили люди? Чому Вавилон називали «воротами богів»? Закони Хаммурапі. Навіщо писати правила? Чи всі закони справедливі? Як змінюється уявлення про добро і покарання? (ідея справедливості, відповідальності, рівності перед законом) Дипломатія та перемовини. Що буде, якщо не домовлятися? Як з'являється порядок у групі? Чому правила — не тюрма, а	на прикладах Єгипту та Месопотамії. Робота з картою для визначення розташування річок і ключових регіонів. Формулювання висновків, як вода, родючі землі й шляхи сполучення впливали на господарство та об'єднання людей. Влада, організація спільноти та великі проекти в давніх державах. Обговорення спільної праці, ролі правителя та символів єдності. Узагальнення, що спонукає людей діяти разом і як це відображається у пам'ятках культури. Письмо, знання й управління як інструменти розвитку держави. Ознайомлення з ранніми системами письма та їхнім призначенням. Творча вправа зі спрощеними знаками для фіксації короткого повідомлення. Правила й закони як основа порядку і справедливості в суспільстві. Аналіз прикладів норм і моральних
--	--	--

(клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів) [6 ГІО 2.2.1-1] виявляє (з допомогою вчителя) і пояснює виклики, які стоять перед людиною, суспільством у різних природних середовищах [6 ГІО 2.2.1-2] наводить приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи [6 ГІО 2.2.2-1] пояснює відмінності між громадським та особистим простором [6 ГІО 2.3.1-1] наводить приклади і пояснює призначення об'єктів громадського простору в минулому і сучасності [6 ГІО 2.3.1-2]	домовленість? Народження демократії в Давній Греції. Що означає «влада народу»? Як афіняни приймали рішення? Чому важливо мати голос у спільній справі? Афіни та Спарта: свобода чи порядок. Чим відрізнялося життя у двох містах? Що цінували греки — свободу чи дисципліну? Який спосіб життя ближчий тобі? Громадянин і держава. Що означає бути громадянином? Які обов'язки має людина перед іншими? Як формується почуття відповідальності? Давній Рим: закон і дисципліна. Як римляни організували своє життя? Чому порядок був для них важливий? Яку роль відігравали сім'я і служіння державі? Кодекс римлянина. Які права мали римські громадяни? Що вони вважали обов'язком? Як пов'язати стародавні закони із сучасними правами дитини? Архітектура як пам'ять. Які	уявлень про відповідальність. Навчальна симуляція ситуації без правил із подальшим формулюванням висновку про значення домовленостей. Громадянство, участь у спільних рішеннях і моделі розвитку на прикладі Давньої Греції та Риму. Рольова вправа з прийняттям рішення спільнотою та порівняння різних цінностей і стилів життя. Зіставлення прав і обов'язків у давнину та сьогодні на доступних прикладах. Культура, архітектура й символи як джерела пам'яті та ідентичності. Аналіз зображень споруд і символів різних цивілізацій із формулюванням того, що вони “розповідають” про вірування й цінності. Наведення прикладів того, як пам'ятки допомагають зберігати історію. Контакти між народами як спосіб
---	---	---

добирає приклади, які розкривають поняття/ терміни, що використовуються в межах теми [6 ГІО 4.1.1-1] використовує в поясненнях інформацію з різних джерел [6 ГІО 4.1.1-2] послідовно викладає інформацію, будує виступ з дотриманням структури [6 ГІО 4.2.2-2] визначає значущість історичної та сучасної події для людини і суспільства [6 ГІО 4.3.1-1] пояснює, як людина впливає на різні спільноти і державу своєю діяльністю [6 ГІО 5.1.2-3] пояснює, чому і якими правами від народження наділена кожна людина [6 ГІО 5.2.1-1]	спороди створювали давні народи? Що вони розповідають про віру й цінності? Як архітектура допомагає пам'ятати історію? Як цивілізації обмінювалися знаннями. Як люди дізнавались про інші народи? Чому торгівля — це ще й спілкування? Як народжуються ідеї під час зустрічей культур? Спільна праця як основа суспільства. Чи можна вижити без допомоги інших? Як люди будували, працювали, навчалися разом? Що тримає громаду разом? Мова як міст між людьми. Як люди різних народів розумілися між собою? Чому мова — не просто слова, а пам'ять і культура? Що відбувається, коли зникає мова? Міста і громади як осередки життя. Що робить місто живим? Як люди організовували спільний простір? Які ознаки має справжня громада? Роль природи у становленні держав. Як річки, гори, клімат	обміну ідеями та технологіями. Робота з картою торговельних шляхів і прикладами культурного впливу. Узагальнення, як мова, торгівля та співпраця сприяли взаємозбагаченню. Підсумкове узагальнення про те, що тримає цивілізацію разом. Групове визначення ключових “спадків” стародавнього світу для сучасності. Створення короткого проєкту уявної громади з кількома правилами та презентацією.
--	---	--

пояснює, як держава забезпечує реалізацію прав людини (зокрема дитини) [6 ГІО 5.2.1-2] визнає відповідальність за свою поведінку, якщо вона призводить до порушення гідності інших людей чи до неможливості реалізації їх прав [6 ГІО 5.2.2-3] аргументує потребу спільних правил і законів, а також необхідність їх дотримуватися [6 ГІО 6.1.1-2] пояснює значення громадсько-політичних понять (зокрема демократія, свобода, права, право/ закон) з допомогою вчителя [6 ГІО 6.3.1-1] застосовує відповідні поняття в порівняльному описі історичних та сучасних дій та подій [6 ГІО 6.3.1-2]	впливають на життя людей? Чому природа — союзник і випробування цивілізації? Символи держав і народів. Навіщо людям прапори, герби, пісні? Як символи об'єднують людей? Чи може кожна громада мати свої знаки? Що тримає цивілізацію? Без чого не може існувати держава? Чи важливіші закони, культура чи люди? Що ми успадкували від стародавніх цивілізацій? Міні-проект. Я громадянин давнього міста. Яке місто ти створив(ла) б? Які закони були б у ньому? Що зробило б його справедливим і щасливим?	
--	---	--

бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та переваги для власного життя та життя спільноти [6 ГІО 6.3.1-4] наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та сьогоденні [6 ГІО 6.3.1-5]		
Розділ III. Я і суспільство		
Учень/учениця: встановлює одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх віддаленість одних від одних (у межах теми, з допомогою вчителя) [6 ГІО 1.1.3-1]	Давні школи і сучасне навчання. Як навчали дітей у давнину? Що вважали головним у вихованні? Чим навчання сьогодні схоже на давні школи? Права та обов'язки у школі. Чому правила потрібні навіть у дружньому класі? Які права мають	Порівняння цілей освіти в давнину і сьогодні та визначення спільних і відмінних рис навчання. Колективне обговорення того, що вважали головним у вихованні раніше і тепер. Коротке формулювання власної думки про найважливіше в

наводить приклади історичних пам'яток та інших проявів присутності минулого в сьогоденні – топоніміка, лексика, фольклор, соціальні практики тощо [6 ГІО 1.2.2-1] добирає інформацію за заданими критеріями [6 ГІО 3.1.2-1] виокремлює основне і другорядне в тексті [6 ГІО 3.2.1-2] описує і характеризує за певним алгоритмом пам'ятку природи, історії та культури [6 ГІО 4.2.1-2] обґрунтовує унікальність та неповторність кожної людини [6 ГІО 5.1.1-1] поводиться з повагою до гідності інших осіб [6 ГІО 5.1.1-2]	учні? Як відповідальність допомагає свободі? Як люди винайшли гроші. Як відбувався обмін речами? Чому виникла потреба у «спільній мірі вартості»? Чому довіра важливіша за золото? Гідність і повага. Що означає бути гідним? Як ми проявляємо повагу в щоденному житті? Чому гідність не можна «дати» чи «забрати»? Суспільство і громада. Що об'єднує людей у спільноту? Як допомога робить нас сильнішими? Як ми можемо змінювати своє оточення разом? Історія мого міста/села. Які історії зберігає моє місце? Хто створював його обличчя? Як минуле впливає на життя громади сьогодні? Родові герби. Які символи можуть розповісти про мою родину? Які цінності ми передаємо з покоління в покоління? Як герб може стати історією про нас? Хартія класу. Як зробити клас місцем довіри і поваги? Які правила	навчання для сучасного учня. Ознайомлення з поняттями права, обов'язку та відповідальності у шкільному й громадському житті. Обговорення, навіть правила потрібні навіть у дружньому колективі, та як вони пов'язані зі свободою. Визначення прикладів прав і обов'язків учнів у реальних ситуаціях. Розуміння обміну і появи грошей через моделювання простих економічних ситуацій. Навчальна гра з бартером і подальше обговорення труднощів обміну без спільної міри вартості. Наведення прикладів того, що могло виконувати роль перших грошей, і чому довіра важлива в економічних відносинах. Обговорення понять гідності та поваги як основи етичної поведінки. Приклади того, як повага проявляється в повсякденних взаєминах, і чому гідність не
---	--	---

обґрунтовує користь обміну досвідом та взаємонавчання; пояснює значення освіти в житті людини [6 ГІО 5.1.2-1] пояснює, як людина впливає на різні спільноти і державу своєю діяльністю [6 ГІО 5.1.2-3] адаптує свою поведінку до нових ситуацій, зважаючи на набутий досвід [6 ГІО 5.1.3-1] визначає негативні емоції та застосовує способи їх опановування та реакції на них [6 ГІО 5.1.3-3] дотримується вимог щодо непорушення особистого простору інших осіб [6 ГІО 5.1.4-1] пояснює, чому і якими правами від народження наділена кожна людина [6 ГІО 5.2.1-1]	об'єднують, а не обмежують? Як ухвалювати рішення разом? Моя історія року. Що я відкрив(ла) про себе за цей рік? Які відкриття були найважливішими? Як змінилося моє ставлення до історії? Підсумок курсу: «Історія — це ми». Яку історію ми створюємо зараз? Як би я розповів(ла) про наш клас людям у майбутньому? Які символи залишу в «капсулі часу»?	залежить від зовнішніх оцінок. Опис ситуації гідної поведінки в школі або родині. Усвідомлення, що об'єднує людей у спільноту, та як участь і взаємодопомога змінюють середовище. Обговорення прикладів участі в житті школи, міста або села та визначення власної ролі в громаді. Збір і короткий аналіз місцевих історій, пам'яток або людей, які формують обличчя місця. Ознайомлення із символами як носіями пам'яті та цінностей родини й громади. Творче створення ескізу родинного герба з поясненням символів і девізу. Презентація робіт і обговорення, які цінності передаються між поколіннями. Спільне формулювання правил співжиття через створення Хартії класу як домовленості та відповідальності. Обговорення, як ухвалювати рішення разом і підтримувати правила на практиці.
---	--	---

обговорює важливість поваги прав людини всіма людьми [6 ГІО 5.2.1-3] наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2] аналізує правила та процедури закладу освіти з погляду дотримання прав людини та поваги до гідності людини [6 ГІО 6.1.1-1] аргументує потребу спільних правил і законів, а також необхідність їх дотримуватися [6 ГІО 6.1.1-2] переконує інших у перевагах поведінки, заснованої на повазі до прав людини і поваги до гідності людини [6 ГІО 6.1.1-3] визначає, що влаштовує/ не влаштовує в знайомому оточенні [6 ГІО 6.2.1-1]		Підписання Хартії та коротка рефлексія про власний внесок у колектив. Підсумкова рефлексія про власні відкриття та про те, яку “історію” клас створює сьогодні. Створення “капсули часу” з листами в майбутнє та символами важливих цінностей і знань. Завершальне обговорення зв’язку минулого, теперішнього і майбутнього.
--	--	--

пропонує, як можна змінити те, що його не влаштовує [6 ГІО 6.2.1-2] бере до уваги і зважає у власній поведінці на інтереси класної та інших спільнот, до яких належить [6 ГІО 6.2.1-3] визначає способи власної співучасті в житті класу/ закладу освіти/ родини/ місцевої спільноти [6 ГІО 6.2.1-4] пояснює, що вдалося та не вдалося досягти під час виконання роботи [6 ГІО 6.2.2-1] зважає на емоції та почуття інших осіб у своїй поведінці [6 ГІО 6.2.2-4]		
6 клас		
Розділ IV. Світ у русі. Занепад імперій та формування нових спільнот		
Учень/учениця:	Велич і падіння Риму. Чому така могутня держава зникла? Які	Аналіз причин занепаду Римської

встановлює одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх віддаленість одних від одних (у межах теми, з допомогою вчителя) [6 ГІО 1.1.3-1] розташовує події у хронологічній послідовності, укладає хронологічну таблицю [6 ГІО 1.1.2-1] установлює послідовність історичних подій за допомогою лінії часу [6 ГІО 1.1.2-2] виявляє і розрізняє причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів [6 ГІО 1.2.1-1] описує перебіг історичних подій та визначає тяглість в історичному процесі [6 ГІО 1.2.1-2] розрізняє природні, економічні, політичні, соціальні, технологічні та	внутрішні й зовнішні причини занепаду? Що залишив світові Рим після падіння? Останні імператори. Хто керував Римом у часи кризи? Як влада намагалася втримати імперію? Чому іноді сила не рятує державу? Велике переселення народів. Чому народи залишали свої землі? Які наслідки мали міграції? Чому зустріч культур іноді стає конфліктом? «Варвари» і римляни. Хто такі «варвари» насправді? Як вони бачили Рим? Чому слова можуть принижувати? Що таке міграція? Як змінюється людина, коли переїжджає? Чому важливо приймати «нових сусідів»? Як різні народи можуть жити разом? Зародження християнства. Як виникла нова віра? Чому вона стала близькою людям? Які моральні ідеї принесло християнство? Історії про віру і нову мораль. Що змінилося у поведінці людей? Як	імперії та усвідомлення її спадщини для Європи. Робота в групах із виділенням внутрішніх і зовнішніх чинників кризи та встановленням зв'язків між політикою, економікою й культурою. Обговорення того, що Рим залишив світові у вигляді ідей, норм і традицій. Осмислення лідерства і відповідальності в періоди кризи держави. Розгляд прикладів управлінських рішень і дискусія про межі сили та значення ефективного управління. Визначення рис лідера, потрібних суспільству в складні часи. Вивчення міграцій як явища та їхніх наслідків для Європи в минулому і сьогодні. Робота з картою та узагальнення причин переселень і впливу зустрічі культур. Обговорення понять толерантності, адаптації та прикладів співжиття з “новими сусідами”. Критичне мислення щодо
---	--	--

культурні зміни та наводить приклади їх впливу [6 ГІО 1.3.1-1] пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їх життя, станом суспільства [6 ГІО 1.3.2-2] виявляє чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій [6 ГІО 2.2.1-1] розрізняє тексти соціального та історичного змісту [6 ГІО 3.2.1-1] формулює питання різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел [6 ГІО 3.2.1-4] зіставляє джерела інформації щодо достовірності та повноти [6 ГІО 3.3.2-2]	нові ідеї вплинули на держави? Чому мораль — не закон, а вибір? Візантія — спадкоємиця Риму. Чому саме Візантію вважають продовженням Риму? Що зберегла і вдосконалила ця держава? Вплив релігії на культуру і закони. Як віра формує поведінку людей? Чи завжди релігія сприяє свободі? Які традиції живуть і сьогодні? Світ середньовічного замку. Яким було життя у замку? Хто такі феодали і васали? Як виглядало суспільство зсередини? Лицарський кодекс честі. Що означали «честь» і «вірність»? Чому лицарі служили не лише мечем? Як ці ідеали змінилися сьогодні? Життя селянина і ремісника. Якою була повсякденність більшості людей? Що значила праця? Як люди підтримували один одного? Середньовічне місто. Як народжувалися міста? Що	історичних назв і ярликів та погляд на події з різних позицій. Обговорення, як слова формують ставлення до “інших” і чому важливо бачити кілька перспектив. Наведення прикладів різних оцінок однієї події та їх пояснення. Ознайомлення з поширенням християнства та його моральними ідеями в часи суспільних змін. Обговорення, чому нова віра стала близькою людям, та які цінності вона підсилювала. Формулювання особистого розуміння співчуття, рівності й відповідальності. Розуміння культурної спадкоємності Візантії як продовження римської традиції. Робота з картою та визначення того, що Візантія зберегла і передала іншим державам, зокрема слов'янам. Наведення прикладів її впливу на культуру й державність регіону. Ознайомлення із суспільством Середньовіччя та основними
---	--	--

формулює судження про вчинки історичних осіб та сучасних діячів, події, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду [6 ГІО 4.2.2-1] послідовно викладає інформацію, будує виступ з дотриманням структури [6 ГІО 4.2.2-2] визначає значущість історичної та сучасної події для людини і суспільства [6 ГІО 4.3.1-1] виявляє розбіжності в тлумаченнях минулого та сучасного на конкретних прикладах [6 ГІО 4.3.1-3] розрізняє та ідентифікує локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносить себе з ними [6 ГІО 5.1.1-3]	змінлося у житті людей із появою торгівлі? Як формувались цехи й громади? Хрестові походи. Чому люди вирушали у далекі походи? Як зустрічалися різні релігії й культури? Які наслідки мали ці зіткнення? Дві точки зору. Як по-різному описували одні й ті самі події європейці та араби? Чому важливо чути обидві сторони? Виникнення слов'янських племен. Де жили слов'яни? Які мали традиції і цінності? Як географія впливала на їхнє життя? Життя давніх слов'ян. Як жили, вірили й працювали наші предки? Що було головним у їхніх стосунках і звичаях? Як формується ідентичність народу. Що об'єднує людей у «ми»? Як передаються традиції? Чому важливо знати своє коріння? Початок писемності на українських землях. Хто такі Кирило і Мефодій? Чому	цінностями епохи. Створення простої схеми соціальної структури та обговорення ролі честі, боргу, служіння і праці. Моделювання елементів повсякденного життя різних верств у коротких описах. Розуміння розвитку міст, торгівлі й самоврядування в Середньовіччі. Аналіз ознак середньовічного міста та ролі цехів і громад. Обговорення, як економічна активність змінювала спосіб життя людей. Осмислення причин і наслідків Хрестових походів як прикладу культурного обміну та конфліктів. Обговорення мотивів учасників і різних перспектив опису подій. Узагальнення позитивних і негативних наслідків зіткнення культур. Ознайомлення з походженням і традиціями слов'ян, впливом географії та роллю громади. Робота з картою та визначення прикладів традицій, спільної праці й
---	---	---

називає порядок дій у випадку порушення прав дитини [6 ГІО 5.2.2-1] наводить приклади культурного та іншого розмаїття в Україні та світі [6 ГІО 5.3.1-1] взаємодіє з людьми з відмінними ідеями та цінностями [6 ГІО 5.3.1-5] ідентифікує випадки дискримінації/утисків/булінгу та визначає їх наслідки [6 ГІО 5.3.2-1] наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2] виявляє мову ворожнечі [6 ГІО 5.3.2-3] конструктивно реагує на випадки утисків, насилля та вияви нерівності [6 ГІО 5.3.2-4]	писемність — це більше, ніж букви? Як вона змінила культуру слов'ян? Торгові шляхи Середньовіччя. Як товари і люди подорожували світом? Чому торгівля зближує народи? Що можна «купити» за знання? Середньовічна культура і символи. Як архітектура, музика, рукописи передавали віру й красу? Чому мистецтво зберігає дух часу? Що таке честь, вірність і борг. Як ці поняття впливали на поведінку людей? Чи залишаються вони важливими сьогодні? Як їх застосувати у шкільному житті? Толерантність і різноманіття культур. Як уживалися різні віри і народи? Що допомагає людям жити поруч у згоді? Які приклади є в Україні сьогодні? Європа народжується з різноманіття. Що об'єднує стародавній і сучасний світ? Які ідеї пережили століття? Як уроки минулого допомагають сьогодні?	взаємодопомоги. Обговорення, як формується відчуття “ми” та навіщо знати своє коріння. Розуміння значення писемності для культури, освіти й державності на прикладі Кирила і Мефодія. Обговорення того, як письмо змінює суспільство та зберігає пам'ять. Наведення прикладів, як писемність підтримувала розвиток держави. Ознайомлення з державотворенням Русі та поняттям суверенітету через історичні приклади. Обговорення ознак держави, причин об'єднання та ролі права і дипломатії. Порівняння прав і обов'язків, значення законів і гуманності на доступних прикладах. Осмислення лідерства, моральних рішень і державного мислення на прикладах князів і княгині. Обговорення, як поєднуються сила, мудрість, дипломатія й відповідальність. Формулювання уроків лідерства та громадянського
--	--	---

пояснює значення громадсько-політичних понять (демократія, свобода, права, право/закон) [6 ГІО 6.3.1-1] застосовує відповідні поняття в порівняльному описі історичних та сучасних дій та подій [6 ГІО 6.3.1-2] розрізняє повноваження органів влади і приватних осіб [6 ГІО 6.3.1-3] наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та сьогоденні [6 ГІО 6.3.1-5]	Русь – перша українська держава. Що об'єднало племена в одну державу? Чим Русь відрізнялася від інших держав того часу? Які ознаки роблять державу справжньою? Князь Олег. Чому Олег прагнув укласти договори з іншими державами? Що означав його похід на Константинополь? Як виникає дипломатія? Що таке суверенітет? Хто має право приймати рішення за країну? Чому власна держава важлива для нації? Як захищати свій суверенітет сьогодні? Княгиня Ольга – історія мудрості та помсти. Як Ольга поєднала жорсткість і розум? Чому в її вчинках бачимо і помсту, і державне мислення? Які риси лідерки видно в її діях? Володимир Великий і хрещення Русі. Чому він вибрав християнство? Як це вплинуло на єдність держави? Які цінності принесла нова віра?	служіння. Ознайомлення з впливом релігії та цінностей на єдність держави і суспільства. Обговорення наслідків християнізації Русі та ролі спільних духовних орієнтирів. Наведення прикладів того, як віра могла об'єднувати й підтримувати співжиття. Розуміння криз державності, наслідків роз'єднання та важливості єдності. Пошук історичних паралелей між минулим і сучасністю у межах доступних прикладів. Формулювання аргументів на користь співпраці та спільної мети. Осмислення викликів залежності та способів збереження ідентичності без власної держави. Обговорення ролі мови, віри, традицій і самоврядування як опори спільноти. Наведення прикладів механізмів збереження культурної тяглості.
---	--	--

	Віра як спільна ідея. Як спільна віра об'єднує людей? Чи може вона стати підставою для співжиття різних народів? Ярослав Мудрий і «Руська правда». Навіщо потрібні закони? Як вони змінюють суспільство? Чому «Руську правду» вважають кроком до гуманізму? Бібліотека і школи Ярослава. Навіщо князь створював бібліотеку та школи? Що означає освіта для держави? Які книги об'єднують покоління? Що таке закон і для чого він існує. Чи можна жити без правил? Як закон захищає людей? Коли справедливість потребує гуманності? Поліцентризм. Чому князі почали боротися між собою? Як влада роз'єднує і з'єднує? Які наслідки має егоїзм влади? Галицько-Волинське князівство. Чим воно відрізнялося від Київської Русі? Як Данило Галицький будував нову державу? Які риси лідера він	Узагальнення витоків європейської цивілізації та українського місця в її історичній тяглоті. Групове визначення ідей і цінностей, що “пережили століття” і залишаються актуальними. Підсумкова рефлексія про те, як уроки минулого допомагають робити вибір сьогодні.
--	--	--

	уособлював? Єдність і роз'єднання. Чому єдність важливіша за владу? Які наслідки розбрату бачимо в історії? Чи є паралелі із сучасністю? Монгольська навала. Як війни змінюють державу і людей? Чому деякі народи виживають, а інші зникають? Що дає силу чинити спротив? Втрата державності. Що означає втратити власну державу? Як це впливає на мову, віру, культуру? Як народ зберігає себе без держави? Українські землі під Литвою та Польщею. Як змінилося життя українців під іншими державами? Які були позитиви й виклики? Чому віра та мова залишались опорою? Договори та дипломатія Русі. Як укладались міжнародні угоди? Чому важливо виконувати обіцянки держави? Що таке міжнародна репутація? Ідеальна держава очима князів. Якою бачили «справедливу державу» Олег, Володимир,	
--	---	--

	Ярослав? Що об'єднувало їхні ідеї? Які цінності залишаються актуальними? Княгиня Ольга та дипломатія. Як вона будувала відносини з іншими державами? Які методи переговорів використовувала? Що таке «жіноча політика» у середньовіччі? Культура та освіта Київської Русі. Які пам'ятки архітектури і літератури ми успадкували? Що розповідає «Слово о полку Ігоревім»? Чому культура – це сила? Данило Галицький – будівничий держави. Як він поєднував військову силу й дипломатію? Чому його коронація символічна? Які уроки лідерства він залишив? Європейський вибір Русі. Як Русь була пов'язана з Європою? Чому українська традиція є європейською? Які сліди цієї єдності бачимо сьогодні? Уроки єдності. Які помилки минулого не можна повторювати? Чому спільна мета важливіша за	
--	---	--

	особисту славу? Як зберігати єдність у різноманітті? Що робить народ народом. Що об'єднує нас попри випробування? Як традиції і мова зберігають ідентичність? Чому історія – це наш «ДНК»? Чому важлива незалежність? Чи можна бути вільним без держави? Як історія Русі вчить боронити незалежність? Що означає бути громадянином? Спадщина Русі – наш вибір. Що із княжої доби живе в нашій культурі й законах? Як ця спадщина впливає на Україну сьогодні? Які уроки винесли з історії держави Русі?	
Розділ V. Козацька доба та боротьба за свободу		
Учень/учениця: встановлює одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх віддаленість одних від одних (у межах теми, з допомогою вчителя) [6 ГІО 1.1.3-1]	Виникнення козацтва: хто такі вільні люди. Чому з'явилися козаки? Що означало бути «вільним»? Як свобода поєднується з відповідальністю? Запорізька Січ — козацька республіка. Як була влаштована Січ? Чому її називають «державою без короля»? Як працювала	Ознайомлення з козацтвом як явищем свободи й самозахисту та усвідомлення, що свобода пов'язана з відповідальністю перед громадою. Розгляд Запорізької Січі як прикладу самоврядування і колективного рішення та моделювання козацької

розташовує події у хронологічній послідовності, укладає хронологічну таблицю [6 ГІО 1.1.2-1] установлює послідовність історичних подій за допомогою лінії часу [6 ГІО 1.1.2-2] виявляє і розрізняє причини і приводи, результати і наслідки [6 ГІО 1.2.1-1] описує перебіг історичних подій та визначає тяглість [6 ГІО 1.2.1-2] наводить приклади проявів присутності минулого в сьогоденні (топоніміка, лексика, фольклор, соціальні практики тощо) [6 ГІО 1.2.2-1] пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому	козацька рада? Що таке республіка і самоврядування. Як люди можуть керувати собою без монарха? Які правила роблять громаду справедливою? Образ козака: міф і реальність. Яким був справжній козак? Чому його образ став символом України? Як відрізнити міф від історії? Іван Сірко — легендарний отаман. Як він здобув авторитет? Які риси робили його лідером? Чого нас може навчити його приклад? Життя на Січі. Як жили козаки щодня? Чим займалися, у що вірили, як тримали дисципліну? Богдан Хмельницький — шлях до козацької революції. Чому вибухнуло повстання? Якою була мета Хмельницького? Чому боротьба за свободу починається з гідності? Козацька революція: єдність і суперечності. Як козаки об'єднували різні верстви? Чому	ради. Обговорення, які правила роблять спільноту справедливою і як відрізнити історичні факти від міфів про козаків. Осмислення лідерства і авторитету на прикладах козацьких ватажків та побуту Січі як простору дисципліни й спільного порядку. Аналіз рис, що допомагали згуртовувати людей, і короткий опис життя на Січі. Рефлексія про те, що робить героя символом і як героїзм поєднується з людяністю. Ознайомлення з ідеями Національно-визвольної війни та розвитком Гетьманської держави як формою державотворення. Обговорення цінності гідності, єдності та складних виборів лідерів у переломні часи, зокрема моральних дилем. Узагальнення причин зміцнення та занепаду держави, ролі внутрішніх суперечностей і зовнішнього тиску. Розуміння значення права і
--	---	--

пов'язані з подіями їх життя, станом суспільства [6 ГІО 1.3.2-2] формулює питання різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел [6 ГІО 3.2.1-4] формулює судження про вчинки історичних осіб та сучасних діячів, події, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду [6 ГІО 4.2.2-1] визначає значущість історичної та сучасної події для людини і суспільства [6 ГІО 4.3.1-1] розрізняє та ідентифікує локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносить себе з ними [6 ГІО 5.1.1-3]	навіть у боротьбі можливі конфлікти? Що тримає народ разом у випробуваннях? Гетьманська держава: як вона працювала. Які закони й органи влади діяли? Хто приймав рішення? Як забезпечувалась справедливість? Що таке національно-визвольний рух. Чим визвольна боротьба відрізняється від бунту? Як народ формує спільну мету? Іван Мазепа — складний вибір лідера. Чому його рішення було суперечливим? Що важче — залишитись чи ризикнути? Як історія оцінює Мазепу сьогодні? Пилип Орлик і перша Конституція. Чому виникла потреба у Конституції? Що вона гарантувала людям? Чи подібні її ідеї до сучасних? Що таке Конституція і навіщо вона потрібна. Як закон захищає свободу? Чому навіть керівник має підкорятися правилам? Гетьманщина у мирі й у випробуваннях. Як жили люди	конституційних ідей на прикладі Конституції Пилипа Орлика та порівняння її принципів із сучасними правами і свободами. Обговорення, навіщо суспільству потрібні закони і обмеження влади, та як право захищає людину. Визначення прикладів служіння і самопожертви як моральних орієнтирів у час втрати свободи. Ознайомлення з політикою імперій, механізмами поневолення та спротивом асиміляції через культуру і мову. Розгляд Національного відродження XIX століття як відновлення голосу нації та ролі інтелігенції. Осмислення творчості Тараса Шевченка як прикладу громадянської позиції та того, як культура підтримує ідентичність. Узагальнення тяглості козацької спадщини в сучасності та особисте осмислення цінності свободи. Визначення прикладів, де козацькі ідеї проявляються сьогодні, і
---	--	--

пояснює, як людина впливає на різні спільноти і державу своєю діяльністю [6 ГІО 5.1.2-3] називає порядок дій у випадку порушення прав дитини [6 ГІО 5.2.2-1] наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2] аргументує потребу спільних правил і законів, а також необхідність їх дотримуватися [6 ГІО 6.1.1-2] демонструє сміливість та рішучість в обстоюванні справедливості в середовищі закладу освіти з дотриманням прав інших учасників освітнього процесу [6 ГІО 6.1.3-1] визнає успіхи та досягнення інших осіб [6 ГІО 6.2.2-5]	після війни? Що допомагало державі відновлюватись? Які загрози стояли перед нею? Занепад Гетьманщини. Чому держава втрачала самостійність? Як зовнішні впливи й внутрішні чвари зруйнували Січ? Остання Січ і Петро Калнишевський. Хто був останнім кошовим? Чому його доля стала символом вірності? Як особиста жертва стає історією народу? Що таке втрата свободи. Як змінюється народ без права голосу? Що допомагає вижити в неволі? Як зберегти себе без держави? Остання Січ і Петро Калнишевський. Хто був останнім кошовим? Чому його доля стала символом вірності? Як особиста жертва стає історією народу? Культура козацької доби. Як мистецтво і церква зберігали національний дух? Що поєднувало українську культуру з європейською? Герої козацької доби. Кого	формулювання власного погляду на “внутрішню” та “зовнішню” свободу. Рефлексія через вибір улюбленого козацького героя і пояснення, що в його вчинку є найважливішим. Осмислення впливу науково-технічного прогресу та індустріальних змін на життя людей і довкілля. Узагальнення, як винаходи об’єднували світ, і обговорення відповідальності за використання технологій. Розгляд урбанізації, праці та збереження людської гідності в умовах “світу машин”. Ознайомлення з війнами і революціями ХІХ століття як випробуванням людяності та ціною державності. Обговорення причин втрат і значення єдності під час державотворення, а також ролі пам’яті про трагедії й злочини проти людей. Узагальнення, як війна та тоталітаризм впливають на права,
---	--	---

пояснює значення понять (демократія, свобода, права, право/закон) [6 ГЮ 6.3.1-1] застосовує відповідні поняття в порівняльному описі [6 ГЮ 6.3.1-2] бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та переваги [6 ГЮ 6.3.1-4] наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та сьогоденні [6 ГЮ 6.3.1-5]	вважаємо героями? Які риси їх об'єднують? Як героїзм співіснує з людяністю? Козацькі традиції в сучасній Україні. Де ми бачимо спадщину козаків сьогодні? Як традиції перетворюються на сучасні цінності? Мій улюблений козацький герой. Кого б ти запросив до своєї книги історії? Що в його вчинку найважливіше? Як приклади минулого надихають сьогодні? Українські землі у складі імперій. Як імперії впливали на життя українців? Що втратила й що зберегла культура? Як народ протистояв асиміляції? Національне відродження XIX ст. Як українці відновлювали мову й культуру? Хто став голосом нації? Як мистецтво стає формою спротиву? (рух національного відродження; роль інтелігенції) Тарас Шевченко — поет усього людства. Чому його слово стало зброєю? Які ідеї він передав через	мораль і вибір людини. Розуміння формування післявоєнного світу, ідеї прав людини та міжнародної співпраці. Підсумкова рефлексія про уроки XIX століття та гуманістичний висновок про відповідальність людини за прогрес.
---	--	---

	поезію? Як сучасна молодь може «продовжувати Шевченка»? Підсумок: «Свобода — наш генетичний код». Що ми винесли з козацької епохи? Як вона впливає на нашу національну свідомість? Як зберігати свободу — зовнішню і внутрішню?	
Розділ VI. Світ змінюється		
Учень/учениця: розташовує події у хронологічній послідовності, укладає хронологічну таблицю [6 ГІО 1.1.2-1] установлює послідовність історичних подій за допомогою лінії часу [6 ГІО 1.1.2-2] виявляє і розрізняє причини і приводи, результати і наслідки [6 ГІО 1.2.1-1] описує перебіг історичних подій та визначає тяглість [6 ГІО 1.2.1-2]	Нові винаходи і зміни у світі. Як нові технології змінюють життя людей? Чому прогрес не завжди означає щастя? Що означає «жити в добу змін»? Індустріальна революція. Як парова машина перетворила працю? Чому фабрики змінили міста і людей? Як наука стала рушієм історії? Нові винаходи — новий світ. Як телефон, електрика, транспорт об'єднали людство? Чому винаходи — це також відповідальність? Як прогрес змінює людину. Чи роблять технології нас щасливішими? Як вони впливають на спілкування, працю, довкілля?	Осмислення ідеї “жити в добу змін” та впливу науково-технічного прогресу на повсякденне життя. Обговорення, як технології змінюють спілкування, працю і можливості людей та чому прогрес не завжди дорівнює щастю. Узагальнення прикладів винаходів, що об'єднали світ, і відповідальності за їх використання. Ознайомлення з Індустріальною революцією як переломним етапом соціальних змін. Аналіз того, як фабрики, транспорт і нові джерела енергії вплинули на міста, працю та спосіб життя. Обговорення

розрізняє природні, економічні, політичні, соціальні, технологічні та культурні зміни та наводить приклади впливу [6 ГІО 1.3.1-1] формулює запитання щодо можливого впливу подій на життя суспільства, груп людей [6 ГІО 1.3.2-1] наводить приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище [6 ГІО 2.2.2-1] діє для збереження навколишнього середовища [6 ГІО 2.2.2-2] розрізняє тексти соціального та історичного змісту [6 ГІО 3.2.1-1] виокремлює основне і другорядне в тексті [6 ГІО 3.2.1-2]	Міста нового часу. Чому зростають міста? Як урбанізація змінює спосіб життя? Як не загубитись у великому місті? Промисловість і природа. Як фабрики вплинули на довкілля? Чи можна поєднати розвиток і збереження природи? Людина і праця. Як змінилося ставлення до праці? Чому людина стала «гвинтиком системи»? Як зберегти гідність у світі машин? Перша світова війна: історія про долі. Чому війна охопила весь світ? Як змінилося життя людей? Яку ціну платить людство за конфлікти? Герої і жертви війни. Що таке героїзм у війні? Чому навіть перемога не знімає болю? Як зберігати пам'ять? Українська революція (1917–1921). Чому українці створили УНР і ЗУНР? Як народ будував власну державу? Чому незалежність потребує зусиль?	урбанізації, нової “етики праці” та того, як зберігати гідність у світі машин. Формування екологічної свідомості через розгляд впливу промисловості на довкілля. Дискусія про наслідки індустріального розвитку та можливість поєднати прогрес із збереженням природи. Наведення прикладів впливу промисловості на довкілля і відповідальних рішень у повсякденному житті. Осмислення подій ХХ століття як випробування людяності та ціни конфліктів. Обговорення Першої світової війни через призму людської гідності, пам'яті про героїв і жертв та питання “яку ціну платить людство”. Узагальнення, як війни змінюють суспільства і моральний вибір людей. Ознайомлення з українським державотворенням у 1917–1921 роках та поняттями патріотизму і громадянської позиції. Аналіз
---	---	---

визначає значущість історичної та сучасної події для людини і суспільства [6 ГІО 4.3.1-1] пояснює, чому і якими правами від народження наділена кожна людина [6 ГІО 5.2.1-1] називає порядок дій у випадку порушення прав дитини [6 ГІО 5.2.2-1] пояснює, як держава забезпечує реалізацію прав людини (зокрема дитини) [6 ГІО 5.2.1-2] обґрунтовує необхідність захищати права людини і громадянина та дотримуватися обов'язків громадянина [6 ГІО 5.2.2-2] наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2]	Що таке державотворення. Як створюється держава? Які виклики стоять перед молодими державами? Чому без довіри народу не існує влади? Ціна незалежності. Чому УНР втратила державність? Як внутрішні суперечки послаблюють країну? Які уроки маємо сьогодні? Життя в тоталітарній державі. Як влада може контролювати людину? Чому страх стає зброєю? Як зберегти гідність у нелюдських умовах? Голодомор — трагедія нації. Чому це сталося? Як виживали люди? Чому пам'ять про жертви — наш моральний обов'язок? Друга світова війна. Чому людство знову вступило у війну? Як вона змінила карту світу і долі людей? Героїзм і страждання. Як війна випробовує людяність? Чому пам'ять про солдатів — це пам'ять про цінність миру? Права людини і створення ООН. Як світ намагався запобігти новим	причин втрати державності та значення єдності й стратегії. Формулювання висновків про “ціну незалежності” на доступних прикладах. Розуміння тоталітаризму як системи контролю та загрози правам людини. Осмислення Голодомору як національної трагедії та морального обов'язку пам'яті. Узагальнення, як люди й суспільства зберігають внутрішню свободу в нелюдських умовах. Ознайомлення з Другою світовою війною як глобальним конфліктом і роллю України в ньому. Обговорення героїзму й страждань як підстави для усвідомлення цінності миру. Формування гуманістичного висновку про те, як війна випробовує людяність. Розуміння післявоєнного світу, ідей прав людини та міжнародної співпраці. Ознайомлення зі створенням ООН і прагненням
--	---	--

обговорює те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку [6 ГІО 6.2.1-6] визнає успіхи та досягнення інших осіб [6 ГІО 6.2.2-5] бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та переваги [6 ГІО 6.3.1-4] наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та сьогоденні [6 ГІО 6.3.1-5]	війнам? Які права захищає ООН? Чому права людини — універсальні? Після війни: новий світовий порядок. Як змінилася карта світу? Що таке «холодна війна»? Як люди шукали мир у нових умовах? Українці у XX столітті. Як українці боролись за свободу під різними режимами? Що об'єднувало їх у різні епохи? Культура і наука XX століття. Як наука, мистецтво і спорт стали частиною ідентичності? Чому культура — це сила м'якої влади? Мир і відповідальність. Чому мир - це результат вибору? Як кожен може зберігати мир довкола себе? Технології і мораль. Чи може наука бути небезпечною? Як балансувати між розвитком і гуманізмом? Права дітей і молоді. Як захищають права дітей у світі? Чому навіть діти мають обов'язки?	запобігти новим війнам, а також ключовими рисами “холодної війни”. Обговорення стійкості українців у XX столітті та ролі культури й громадянства. Підсумкове осмислення етики миру і відповідальності людини у світі змін. Дискусія про баланс між технологіями та гуманізмом і про те, як кожен може підтримувати мир у своєму середовищі. Рефлексія про права дітей і молоді та формулювання висновку “уроки XX століття” з ідеєю “людина як міра прогресу”.
--	--	--

	Уроки XX століття. Які помилки людство не має права повторити? Чому пам'ять — це форма захисту майбутнього? Людина — міра прогресу. Чи справді історія рухається вперед? Що робить розвиток людям? Як минуле допомагає будувати краще майбутнє?	
Розділ VII. Мій громадянський вибір		
Учень/учениця: називає порядок дій у випадку порушення прав дитини [6 ГІО 5.2.2-1] обґрунтовує унікальність та неповторність кожної людини [6 ГІО 5.1.1-1] розрізняє та ідентифікує локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносить себе з ними [6 ГІО 5.1.1-3]	Історія в мені. Як історія живе в мені? Чому важливо знати історію своєї родини й школи? Як минуле формує мої рішення сьогодні? Я і моє місце у спільноті. Як я можу впливати на життя класу, школи, громади? Що означає «бути корисним»? Мої цінності і вибори. Які риси я ціную в історичних постатях? Які хочу розвивати в собі? Як мої вибори відображають мої цінності? Чому важливо пам'ятати. Як пам'ять допомагає уникати помилок? Що означає пам'ятати з повагою, а не з ненавистю?	Осмислення особистісного зв'язку з минулим і того, як історія “живе” в родині, школі та щоденних рішеннях. Рефлексія про власну причетність до історії та обговорення способів впливу на життя класу, школи й громади. Планування однієї або двох конкретних дій, що можуть покращити спільноту, з усвідомленням відповідальності та співпраці. Узгодження власних цінностей із прикладами історичних постатей і

детально описує та характеризує в цілому себе та інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо) [6 ГІО 5.1.1-4] адаптує свою поведінку до нових ситуацій, зважаючи на набутий досвід [6 ГІО 5.1.3-1] гнучко та конструктивно взаємодіє з новими людьми, адаптується до нових місць та ситуацій [6 ГІО 5.1.3-2] визначає негативні емоції та застосовує способи їх опановування та реакції на них [6 ГІО 5.1.3-3] визначає способи власної співучасті в житті класу/ закладу освіти/ родини/ місцевої спільноти [6 ГІО 6.2.1-4] пояснює вплив вчинків окремої людини на її найближче оточення,	Я — громадянин майбутнього. Якою я бачу Україну через 20 років? Що можу зробити, щоб вона стала кращою? Як мої вчинки сьогодні творять історію завтра?	розуміння того, як цінності проявляються у виборах. Визначення рис, які учень цінує в історичних прикладах, і тих, які хоче розвивати в собі, з обговоренням у парі. Ознайомлення з культурою історичної пам'яті як етикою співчуття та вдячності й обговорення, як пам'ять допомагає вчитися без ненависті. Формування бачення себе як громадянина майбутнього та усвідомлення, що вчинки сьогодні впливають на завтра. Творчий роздум про образ України через 20 років і обговорення конкретних кроків, які можуть наблизити бажані зміни. Підсумкова спільна рефлексія про те, що історія твориться людьми, їхніми рішеннями та відповідальністю.
--	--	--

місцеву громаду, Україну та світ [6 ГІО 6.2.1-7] описує почуття, емоції та потреби, що мають інші люди [6 ГІО 6.2.2-2] намагається зрозуміти краще своїх друзів, уявляючи, як ситуація виглядає з їх погляду [6 ГІО 6.2.2-3] зважає на емоції та почуття інших осіб у своїй поведінці [6 ГІО 6.2.2-4] висловлює припущення стосовно можливого перебігу історичних подій [6 ГІО 4.3.1-2] послідовно викладає інформацію, будує виступ з дотриманням структури [6 ГІО 4.2.2-2] наводить історичні та сучасні приклади виявів дискримінації та її подолання [6 ГІО 5.3.2-2]		
---	--	--

визнає успіхи та досягнення інших осіб [6 ГІО 6.2.2-5]		
--	--	--